

The Effects of Group Dynamic Program on Leadership of Mathayomsuksa 4

Students at Rajavinit Bangkhen School, Khet Lak Si, Bangkok Metropolis

ผลของโปรแกรมกลุ่มสัมพันธ์ที่มีต่อความเป็นผู้นำ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4

โรงเรียนราชวินิตบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร

พิเชษฐ์ โภชนงค์ และ ดร.มนัสนันท์ หัตถศักดิ์

Abstract

The purposes of this research were: 1) to compare the leadership of students before and after not receiving activities related to group. 2) in order to compare the leadership of students before and after were activities related to group. 3) to compare the leadership of students activity groups are associated with students not receiving activities related to group. 4) to study experimental group's opinions toward participating in the Group Dynamic and the researcher. This research was the quasi experimental research. The populations were 500 students of Mathayomsuksa Four in the first semester, academic year 2012, Rajavinit Bangkhen School. Every student to do the Leadership Test and then selected classes that were less mean score. Then select 24 students

for one was a sample group. The sample were divided into an experimental group and a control group, 12 students per a group. Experimental group participated in the Group Dynamic for 12 sessions, 50 minutes per each session. The instruments used in this research were: the Group Dynamic to Develop and Enhance Leadership, Leadership Test, the Student's Self-Report towards the Group Dynamic in each session, the Student's Opinion Questionnaire towards the Group Dynamic to Develop and Enhance Leadership and the researcher. Mean, standard deviation, the Independent Samples t-test and Dependent Samples t-test were utilized for analyzing data. The research results indicated that: 1) the posttest scores from the Leadership Test of the experimental group were higher than pretest scores at .05 level of significance. 2) the pretest and posttest scores of the Leadership Test from the control group were similarly at .05 level of significance. 3) the posttest scores of the Leadership Test from the experimental group were higher than the score from the control group at .05 level of significance. 4) the

พิเชษฐ์ โภชนงค์ 212/587 หมู่ 5 ซอยวิภาวดี 27 ถ.วิภาวดีรังสิต แขวงทุ่งสอง
ห้อง เขตหลักสี่ กทม. 10210 นิสิตปริญญาโท สาขาจิตวิทยาการศึกษาและการ
แนะแนว ภาควิชาจิตวิทยาการศึกษาและการแนะแนว
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
โทร 084-0980780

ดร.มนัสนันท์ หัตถศักดิ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาจิตวิทยาการศึกษาและการ
แนะแนว คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

experimental group reported that participating in the Group Dynamic to Develop and Enhance Leadership helped them to Develop their Leadership.

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อเปรียบเทียบภาวะผู้นำของนักเรียนก่อนและหลังที่ไม่ได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ 2) เพื่อเปรียบเทียบภาวะผู้นำของนักเรียนก่อนและหลังการได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ 3) เพื่อเปรียบเทียบภาวะผู้นำของนักเรียนที่ได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์กับนักเรียนที่ไม่ได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ 4) เพื่อศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ และต่อผู้วิจัย งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยกึ่งทดลอง ประชากรคือ นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนราชวินิตบางเขน ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2555 จำนวน 500 คน โดยนักเรียนทุกคนทำแบบวัดภาวะผู้นำ แล้วคัดเลือกห้องที่มีคะแนนเฉลี่ยจากแบบวัดภาวะผู้นำน้อยที่สุด นำมาเรียงคะแนนจากน้อยไปหามาก จากนั้นเลือกนักเรียนที่มีคะแนนน้อยที่สุด 24 คนแรกเป็นกลุ่มตัวอย่าง แบ่งเป็นกลุ่มทดลอง 12 คน และกลุ่มควบคุม 12 คน นักเรียนกลุ่มทดลองเข้าร่วมกิจกรรม 12 ครั้ง ครั้งละ 50 นาที เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำ แบบวัดภาวะผู้นำ แบบบันทึกการเรียนรู้ของนักเรียนที่มีต่อกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ เมื่อเสร็จสิ้นการ

บทนำ

ประชาคมโลกในปัจจุบันกำลังเผชิญปัญหาการพัฒนาที่ขาดสมดุล ซึ่งเป็นผลจากการมุ่งพัฒนาในเชิงเดียว คือ การให้ความสำคัญต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักแต่เพียงอย่างเดียว โดยมุ่งหวังเพื่อให้ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็น

แรงขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาในด้านอื่น ๆ ตามมา แต่ความเป็นจริงเกิดผลในทางตรงกันข้าม โลกปัจจุบันกำลังเผชิญภาวะวิกฤติด้านสังคม การขาดคุณธรรมจริยธรรม รวมถึงวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและความเป็นอยู่โดยรวมของประชากรในทุกภูมิภาค

ปัจจุบันประเทศไทยอยู่ในระยะเร่งพัฒนาทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยผู้ที่มีประสิทธิภาพและผู้ที่มีความสามารถนำองค์กรไปสู่เป้าหมายได้คือ ผู้นำ ดังนั้นผู้นำ จำเป็นต้องมีคุณธรรมจริยธรรม เพราะผู้นำเป็นจุดรวมพลัง และความคิดของสมาชิกในองค์กรเข้าด้วยกัน เป็นผู้ทำให้สมาชิกเกิดความรักใคร่สามัคคี มีขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงาน ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลให้องค์กรประสบความสำเร็จ จึงนับว่า ผู้นำมีความสำคัญในการพัฒนาองค์กรให้เจริญรุ่งเรือง ดังที่ สมพงษ์ เกษมสิน (2535) กล่าวถึงความสำคัญของผู้นำว่า ผู้นำคือ ผู้บริหารงานกลุ่ม โดยทำหน้าที่เกี่ยวกับการอำนวยการ การจูงใจ การริเริ่ม การประนีประนอม และการประสานงาน เพื่อก่อให้เกิดพลังร่วมของกลุ่ม มุ่งให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ซึ่งสอดคล้องกับ กวี วงศ์พุม (2542) ที่กล่าวว่าผู้นำคือ การใช้ความรู้ความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์ซึ่งมีอยู่ต่อผู้ร่วมงาน ในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติงานและอำนวยความสะดวกโดยใช้กระบวนการติดต่อซึ่งกันและกัน เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมาย ดังนั้น ผู้นำจึงเป็นบุคคลที่สำคัญในกลุ่ม ที่จะนำพาผู้ร่วมงานให้ประสบความสำเร็จ การพัฒนาผู้นำนั้นควรจะเริ่มตั้งแต่ในระดับผู้เรียน หรือเยาวชน เพื่อจะเป็นกำลังที่สำคัญของชาติต่อไป

ผู้นำนั้นสามารถพัฒนาได้โดยเรียนรู้จากการเรียนการสอนในปัจจุบัน ที่เน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางในการเรียนรู้ โดยเริ่มให้ผู้เรียนได้มีพัฒนาการทางด้านความคิด และยังมีการพัฒนาและเสริมสร้างประสบการณ์จากการเรียนรู้ ซึ่ง

ถ้าผู้เรียนได้มีการพัฒนาฝึกฝนทักษะภาวะผู้นำตั้งแต่วัยเด็กแล้ว จะส่งผลให้ผู้เรียนสามารถบริหารจัดการงานต่าง ๆ ในฐานะของผู้นำได้โดยใช้การตัดสินใจ ใช้อิทธิพล สร้างความสัมพันธ์ หรือแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร (รังสรรค์ ประเสริฐศรี, 2544) และนอกจากนั้น การได้รับการฝึกฝนทักษะภาวะผู้นำยังทำให้ผู้เรียนมีความมั่นใจในตนเอง มีความมั่นคงในอารมณ์ เข้าใจถึงบทบาทของตนเองและผู้อื่น รวมถึงเข้าใจตนเองและผู้อื่นได้ดียิ่งขึ้นอีกด้วย ในทางตรงกันข้ามถ้าผู้เรียนไม่ได้รับการฝึกฝนและพัฒนาทักษะภาวะผู้นำ อาจส่งผลให้เด็กขาดความมั่นใจในตนเอง ไม่มีความสามารถในการตัดสินใจ ไม่เข้าใจถึงบทบาทของตนเองและผู้อื่น และขาดไหวพริบในการบริหารจัดการงานต่าง ๆ ตลอดจนอาจส่งผลให้เกิดปัญหาพฤติกรรมของเด็กในระยะยาวได้ และการพัฒนาผู้นำที่มีคุณธรรมจริยธรรมนั้น ควรจะมีแนวคิดที่ใช้การฝึกความเป็นผู้นำ ความรับผิดชอบต่อสังคมที่เป็นแนวคิดสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ควรนำมาใช้ในการฝึกการมีคุณธรรมจริยธรรม เพื่อพัฒนาผู้นำให้มีคุณภาพที่ดียิ่งขึ้น และความรับผิดชอบต่อสังคมนี้จะเกิดขึ้นได้ย่อมเกิดจากการรับรู้ การเรียนรู้จากประสบการณ์และการปฏิบัติอย่างจริงจัง ซึ่งก่อให้เกิดความเคยชินเป็นนิสัย ดังนั้นการปลูกฝังแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมจึงเป็นเรื่องสำคัญพื้นฐานของสังคมและประเทศชาติที่ควรจะให้มีในเยาวชน พฤติกรรมที่ขาดความรับผิดชอบต่อสังคมต่อสังคม เช่น การใช้รถใช้ถนนโดยไม่เคารพกฎจราจร การไม่เข้าแถวตามลำดับก่อนหลัง การไม่ตรงต่อเวลา การไม่รับผิดชอบต่อส่วนรวม การไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่การงาน เป็นต้น ซึ่งก่อให้เกิดสภาพสังคมที่วุ่นวาย สับสน ดังนั้นจึงต้องมีการฝึกหรือปลูกฝังความรับผิดชอบต่อสังคมให้กับเด็กและเยาวชนของชาติ (สมเกียรติ ฤกษ์แก้ว, 2548)

กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์เป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยให้บุคคลมีการพัฒนาตนเอง มีทักษะในการทำงานกลุ่ม มีความเข้าใจในตนเอง มีความเข้าใจผู้อื่น ตลอดจนมีความสามารถในการ

แก้ไขปัญหาและพัฒนาตนเองในด้านต่าง ๆ ในช่วงวัยรุ่น กลุ่มเพื่อนจะมีอิทธิพลสูงเห็นได้จากการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น การเล่นเกมกีฬา การเที่ยว การรวมกลุ่มพูดคุย รวมไปถึงการเรียนรู้หนังสือ เป็นต้น นักเรียนในช่วงวัยรุ่น กลุ่มเพื่อนจะมีอิทธิพลต่อตัวเขามาก นักเรียนจะยอมรับข้อเสนอแนะและความคิดเห็นจากเพื่อนร่วมรุ่นหรือเพื่อนที่มีวัยใกล้เคียงกัน เพราะกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์จะเน้นกระบวนการเรียนรู้มากกว่าเนื้อหาสาระ สมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์จะได้เรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติกิจกรรม มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ดังที่บุหงา วชิระศักดิ์มงคล (2542) ได้สรุปไว้ว่า กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์สามารถพัฒนาด้านต่าง ๆ ได้โดยใช้เทคนิคของกลุ่มเพื่อให้เกิดการพัฒนาด้านสติปัญญา ได้เรียนรู้ เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ และการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต พัฒนาด้านทักษะให้สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างราบรื่น โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ของตนเอง

การจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์เพื่อพัฒนาผู้นำโดยนำแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมเข้ามาบูรณาการนั้น จะทำให้เด็กเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมและมีเจตคติที่ดีต่อการทำงานในอนาคตอันจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติต่อไป ตลอดจนยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมได้เป็นอย่างดี มีความสุข และประสบผลสำเร็จในชีวิต สมควรที่จะนำมาใช้เป็นแนวคิดในการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำ ซึ่งจะทำให้เกิดผู้นำที่ดีและมีประสิทธิภาพ ดังที่ ประกอบ บุปรัตน์ (2549) ได้กล่าวว่า ผู้นำที่ดีและมีประสิทธิภาพ จะต้องคำนึงถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของบุคคลตามระบอบประชาธิปไตย เคารพและส่งเสริมให้เกิดการรักษาสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานของบุคคล รับผิดชอบต่อหน่วยในสังคมที่ตนดำรงอยู่ ตั้งแต่ครอบครัว ชุมชน ประเทศ และโลก การไม่กระทำในสิ่งที่ไม่พึงกระทำเมื่อบุคคลนั้น ๆ ต้องอยู่ในตำแหน่งรับผิดชอบ

ในสังคม ในครอบครัว ชุมชน องค์กร และการเป็นประชากรของประเทศและโลก การเข้าไปมีบทบาทอย่างยิ่งสิ่งที่ไม่ควรกระทำให้เกิดขึ้น ซึ่งไม่ใช่แต่เพียงรับผิดชอบต่อตนเองเท่านั้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาผลของโปรแกรมกลุ่มสัมพันธ์ที่มีต่อความเป็นผู้นำของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนราชวินิตบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร เพื่อเป็นแนวทางพัฒนาสังคมที่ตนดำรงอยู่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อเปรียบเทียบภาวะผู้นำของนักเรียนก่อนและหลังที่ไม่ได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์
2. เพื่อเปรียบเทียบภาวะผู้นำของนักเรียนก่อนและหลังการได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์
3. เพื่อเปรียบเทียบภาวะผู้นำของนักเรียนที่ได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ กับนักเรียนที่ไม่ได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์
4. เพื่อศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนราชวินิตบางเขน และต่อผู้วิจัย

สมมติฐานการวิจัย

1. นักเรียนมีภาวะผู้นำมากขึ้นหลังจากได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์โดยมีคะแนนภาวะผู้นำสูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มภาวะผู้นำ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05
2. นักเรียนมีภาวะผู้นำคงที่หรือลดลงหลังจากไม่ได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์โดยมีคะแนนภาวะผู้นำภายหลังการทดลองไม่ได้สูงขึ้น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

3. นักเรียนที่ได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์มีภาวะผู้นำมากกว่านักเรียนที่ไม่ได้รับการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์

ขอบเขตของการวิจัย

1. ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ของโรงเรียนราชวินิตบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร ปีการศึกษา 2555 จำนวน 500 คน
2. กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ครั้งนี้เป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนราชวินิตบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร ปีการศึกษา 2555 ซึ่งผู้วิจัยทำการเลือกแบบเจาะจง ได้นักเรียนที่มีคะแนนจากแบบวัดภาวะผู้นำน้อย จำนวน 24 คน ซึ่งมาจากห้องที่มีคะแนนเฉลี่ยน้อยที่สุด แบ่งเป็นกลุ่มทดลอง จำนวน 12 คน และกลุ่มควบคุม จำนวน 12 คน
3. ตัวแปรอิสระ ได้แก่ กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำของนักเรียน
4. ตัวแปรตาม ได้แก่ ภาวะผู้นำของนักเรียน ประกอบด้วย 3 หมวดคือ 1) หมวดทักษะในการทำงานของผู้นำ 2) หมวดทักษะทางสังคมและคุณธรรมของผู้นำ 3) หมวดบุคลิกภาพของผู้นำ โดยใช้วิธีการวัดจากคะแนนแบบวัดภาวะผู้นำ
5. การวิจัยครั้งนี้ศึกษาผลของโปรแกรมกลุ่มสัมพันธ์ที่มีต่อความเป็นผู้นำ ได้แก่ หมวดทักษะในการทำงานของ หมวดทักษะทางสังคมและคุณธรรมของผู้นำ และหมวดบุคลิกภาพของผู้นำ โดยบูรณาการแนวความคิดความรับผิดชอบต่อสังคมซึ่งมีทั้งหมด 5 ด้าน ได้แก่ ครอบครัว เพื่อน สถานศึกษา ชุมชน และประเทศชาติ ประกอบด้วย 12 กิจกรรม โดยจัดกิจกรรมทั้งหมด 12 ครั้ง ครั้งละ 50 นาที เป็นเวลา 6 สัปดาห์ อาศัยเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบวัดภาวะผู้นำ แบบบันทึกการเรียนรู้ของนักเรียนที่มีต่อการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ เมื่อเสร็จสิ้นการทดลองแต่ละครั้ง และแบบสอบถาม

ความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ และต่อผู้วิจัย

นิยามศัพท์

กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ หมายถึง วิธีการที่ผู้วิจัยให้นักเรียนได้เรียนรู้จากการกระทำโดยตรงของนักเรียน โดยใช้เทคนิคทางจิตวิทยา ได้แก่ กรณีตัวอย่าง การใช้สถานการณ์จำลอง บทบาทสมมติ การอภิปรายกลุ่ม เกม และกลุ่มย่อย รวมทั้งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตนเองในการที่ได้เรียนรู้ จากการทำกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์เพื่อเชื่อมโยงไปสู่การปฏิบัติจริง โดยในกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์จะมีการบูรณาการความรับผิดชอบต่อสังคมเข้าไปด้วย

ความรับผิดชอบต่อสังคม หมายถึง การรู้จักฐานะความรับผิดชอบต่อตนเองที่มีต่อสังคม ได้แก่ ความรับผิดชอบต่อครอบครัว โรงเรียน ครู อาจารย์ เพื่อน ชุมชน ประเทศชาติ และบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยปฏิบัติอย่างถูกต้องเหมาะสม ให้เกิดประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม แบ่งเป็น 5 ด้าน ได้แก่ ครอบครัว เพื่อน สถานศึกษา ชุมชน และประเทศชาติ

ภาวะผู้นำ หมายถึง ความสามารถของนักเรียนที่มีความคิด และการแสดงออกเป็นที่ยอมรับของสมาชิก เข้าใจตนเองและผู้อื่น มีความสามารถในการจูงใจ แก้ไขปัญหา ประสานงาน เพื่อให้กลุ่มดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยคนที่มีภาวะผู้นำจะต้องเป็นคนที่มีวิสัยทัศน์ มีการกิจ แผนงาน มีทักษะในการทำงาน มีคุณธรรมจริยธรรม รวมทั้งมีบุคลิกภาพที่ดี

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. แบบวัดภาวะผู้นำ เป็นแบบวัดที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นโดยปรับมาจากแบบวัดภาวะผู้นำของ สุกัญญา วรรณบุตร (2543) กรองเงิน วีระวงศ์สุวรรณ (2541) และ สมศักดิ์ ขำอ่อน (2532) มีลักษณะเป็นตัวเลือก (Choice)

จากข้อคำถามที่เป็นสถานการณ์ โดยแบบวัดภาวะผู้นำ ที่ผู้วิจัยพัฒนา ประกอบด้วยสถานการณ์ทั้งสิ้นจำนวน 48 สถานการณ์ แบ่งเป็น 3 หมวดดังนี้ 1) หมวดทักษะในการทำงานของผู้นำ 2) หมวดทักษะทางสังคมและคุณธรรมของผู้นำ 3) หมวดบุคลิกภาพของผู้นำ ที่ผ่านการตรวจสอบความเหมาะสมทั้งเนื้อหา ข้อคำถาม และภาษาของแบบวัดจากที่อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และผ่านการหาความเที่ยงตรงโดยผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาข้อความในแบบวัดให้สอดคล้องกับนิยามศัพท์เฉพาะ และนำมาปรับปรุงแก้ไข จากนั้นผู้วิจัยนำแบบวัดภาวะผู้นำที่ปรับปรุงแล้วไปทดลองใช้ (Try out) กับนักเรียนที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่าง เพื่อหาคุณภาพของเครื่องมือว่ามีความคงที่ในการวัดหรือค่าความเชื่อมั่น (Reliability) โดยหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (α -Cuefficient) ของ ครอนบาค (Cronbach) ซึ่งเป็นผลรวมค่าความแปรปรวนของคะแนนแต่ละข้อ วิธีนี้เหมาะกับการหาความเชื่อมั่นของข้อสอบหรือแบบวัดที่มีคะแนนแต่ละข้อไม่เท่ากัน ได้ค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.83

2. กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 เป็นกิจกรรมกลุ่มที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิทางจิตวิทยาการศึกษา และการแนะแนว ทางด้านการจัดกิจกรรมกลุ่ม และภาวะผู้นำ คือ อาจารย์ผู้เป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญด้านการแนะแนวในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา เป็นผู้ตรวจความเหมาะสมของกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ ดังกล่าวแบ่งการดำเนินการเป็น 12 ครั้ง ครั้งละ 50 นาที ดำเนินการสัปดาห์ละ 2 ครั้ง

3. แบบบันทึกการเรียนรู้ของนักเรียนที่มีต่อกิจกรรมกลุ่มภาวะผู้นำตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เมื่อเสร็จสิ้นการทดลองแต่ละครั้ง ลักษณะแบบบันทึกการเรียนรู้ของนักเรียนมีลักษณะของคำถามที่

เกี่ยวกับการเรียนรู้ในกิจกรรมแต่ละครั้ง โดยให้นักเรียนเขียนตอบเกี่ยวกับประสบการณ์ที่นักเรียนได้เรียนรู้ในการนำไปสู่การพัฒนาภาวะผู้นำ

4. แบบสอบถามความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อกิจกรรมกลุ่มภาวะผู้นำตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม และต่อผู้วิจัย โดยให้นักเรียนประเมินจากประสบการณ์การเรียนรู้ที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์เมื่อเสร็จสิ้นการทดลองทั้ง 12 ครั้ง รวมทั้งให้นักเรียนได้ประเมินผู้วิจัย โดยมีลักษณะข้อคำถามประมาณค่า (Rating Scale) จำนวน 25 ข้อ คำถามวัด 2 องค์ประกอบคือ 1) สอบถามเกี่ยวกับความคิดเห็น และประสบการณ์การเรียนรู้ที่นักเรียนได้รับการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ ครบ 12 ครั้ง และ 2) นักเรียนให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ เพื่อเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงแก้ไขกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ให้นักเรียนต่อไป

วิธีการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้คือนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 4 โรงเรียนราชวินิต บางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร ปีการศึกษา 2555 จำนวน 500 คน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นนักเรียนมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 4 โรงเรียนราชวินิตบางเขน เขตหลักสี่ กรุงเทพมหานคร ปีการศึกษา 2555 ที่มีภาวะผู้นำน้อยจำนวน 24 คน ซึ่งมาจากห้องที่มีคะแนนเฉลี่ยน้อยที่สุดจากนั้นใช้วิธีสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling) เพื่อหากกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย

1. แบบวัดภาวะผู้นำ เป็นแบบวัดที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น โดยแบบวัดภาวะผู้นำ ที่ผู้วิจัยพัฒนา แบ่งเป็น 3 หมวด ดังนี้ 1) หมวดทักษะในการทำงานของผู้นำ 2) หมวด

ทักษะทางสังคมและคุณธรรมของผู้นำ 3) หมวดบุคลิกภาพของผู้นำ

2. กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 เป็นกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น จำนวน 12 ครั้ง โดยกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์แต่ละครั้งจะประกอบด้วย 1) ชื่อกิจกรรม 2) จุดมุ่งหมายของกิจกรรม 3) เวลา 4) อุปกรณ์ 5) วิธีดำเนินการ 6) การประเมินผล

ในการดำเนินการวิจัย ผู้วิจัยมีขั้นตอนในการดำเนินการดังนี้

1. สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย และหาประสิทธิภาพของเครื่องมือ
2. ผู้วิจัยให้นักเรียนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมทำแบบวัดภาวะผู้นำ ก่อนเข้าร่วมการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำ
3. ผู้วิจัยดำเนินการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ ดำเนินการกับกลุ่มทดลอง จำนวน 12 ครั้ง ครั้งละ 50 นาที
4. นักเรียนกลุ่มทดลองทำแบบบันทึกการเรียนรู้ เมื่อเสร็จสิ้นการทดลองในแต่ละครั้ง เพื่อผู้วิจัยจะได้นำมาวิเคราะห์เนื้อหา และทราบถึงสิ่งที่นักเรียนได้เรียนรู้ในแต่ละครั้ง
5. ผู้วิจัยนำแบบวัดภาวะผู้นำ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้วัดก่อนการทดลอง มาวัดกับนักเรียนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมภายหลังการทดลอง (Posttest) รวมทั้งให้นักเรียนกลุ่มทดลองตอบแบบสอบถามความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ และต่อผู้วิจัย
6. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน จากการทำแบบวัดภาวะผู้นำของนักเรียนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม เปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ของแบบวัดภาวะผู้นำโดยใช้

Independent Samples t-test และ Dependent Samples t-test

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบคะแนนแบบวัดภาวะผู้นำ ของนักเรียนกลุ่มทดลองก่อนและหลังการทดลอง

กลุ่มทดลอง (n = 12)	ค่าเฉลี่ย	ค่า เบี่ยงเบน มาตรฐาน	ค่าเฉลี่ย ของ ผลต่างคะแนน	t	p
ก่อนการทดลอง	110.92	7.27			
หลังการทดลอง	128.00	5.05	17.08	6.14	.00

ตารางที่ 2 การเปรียบเทียบคะแนนจากแบบวัดภาวะผู้นำของนักเรียนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม หลังการทดลอง

หลังการทดลอง (n = 24)	ค่าเฉลี่ย	ค่า เบี่ยงเบน มาตรฐาน	ค่าเฉลี่ย ของ ผลต่างคะแนน	t	p
กลุ่มควบคุม	112.33	10.59			
กลุ่มทดลอง	128.00	5.05	15.67	-4.63	.00

ผลการวิจัย

1. ภายหลังจากทดลอง กลุ่มทดลองมีคะแนนจากแบบวัดภาวะผู้นำสูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ภาวะผู้นำตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ดังตารางที่ 1
2. ภายหลังจากทดลอง กลุ่มทดลองมีคะแนนจากแบบวัดภาวะผู้นำแตกต่างจากกลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ดังตารางที่ 2
3. นักเรียนกลุ่มทดลองมีความเห็นว่าการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ภาวะผู้นำตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม ช่วยให้นักเรียนพัฒนาภาวะผู้นำมากยิ่งขึ้น
4. ค่าเฉลี่ยของความคิดเห็นของนักเรียนที่มีต่อการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำ และต่อผู้วิจัยเมื่อเสร็จสิ้นการทดลอง ครบทั้ง 12 ครั้ง พบว่านักเรียนส่วนใหญ่มีความคิดเห็นต่อการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำ อยู่ในระดับปานกลางถึงดีมาก (ระหว่าง 3.33 - 4.75) แสดงว่านักเรียนที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ ได้รับความรู้ และประสบการณ์การเรียนรู้ ตามวัตถุประสงค์ของการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำ คือ ทำให้

นักเรียนเข้าใจความหมาย ดังจะเห็นได้จากความคิดเห็นข้อ 13 ก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำ นักเรียนสามารถบอกได้ว่าภาวะผู้นำคืออะไร โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.58 และภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ นักเรียนสามารถบอกได้ว่าภาวะผู้นำคืออะไร โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.17 อีกทั้งนักเรียนยังตระหนักถึงความสำคัญของการมีภาวะผู้นำ สามารถบอกประโยชน์ของการมีภาวะผู้นำ ดังเห็นได้จาก ความคิดเห็นข้อ 11 ก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มภาวะผู้นำฉันเข้าใจถึงประโยชน์ของภาวะผู้นำ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.50 และภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มภาวะผู้นำทำให้ฉันสามารถเข้าใจถึงประโยชน์ของภาวะผู้นำ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.33 นอกจากนี้ นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์มีการพัฒนาภาวะผู้นำเพิ่มขึ้น เห็นได้จากความคิดเห็นข้อ 15 ก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มภาวะผู้นำ นักเรียนมีภาวะผู้นำ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.42 และภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มภาวะผู้นำ นักเรียนมีภาวะผู้นำมีค่าเฉลี่ย 4.17

อภิปรายผล

การเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนราชวินิตบางเขน พบว่าภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ นักเรียนกลุ่มทดลองมีคะแนนจากแบบวัดภาวะผู้นำสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐาน แสดงว่ากิจกรรมกลุ่มภาวะผู้นำตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม สามารถพัฒนาให้นักเรียนมีภาวะผู้นำได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งในการสร้างกิจกรรมของกิจกรรมกลุ่ม ทำให้นักเรียนมีโอกาสได้เรียนรู้เกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อสังคมทั้ง 5 ด้านได้แก่ ด้านครอบครัว ด้านเพื่อน ด้านสถานศึกษา ด้านชุมชน ด้าน

ประเทศชาติ นอกจากนี้ นักเรียนยังได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับสมาชิกคนอื่น ๆ ทำให้นักเรียนรู้จักการทำงานเป็นกลุ่ม ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของสมเกียรติ ถุงแก้ว (2548) ที่ได้ศึกษาผลการจัดกิจกรรมกลุ่มที่มีต่อความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียน กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมเพื่อพัฒนาและเสริมสร้างภาวะผู้นำ เป็นการจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อให้ นักเรียนได้มีการร่วมมือกันทำกิจกรรม หรือการแก้ปัญหา ในการกระทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกัน อีกทั้งยังมีส่วนช่วยให้นักเรียนได้มีพัฒนาความรับผิดชอบต่อสังคมทั้ง 5 ด้าน ตามการวิเคราะห์ห่อองค์ประกอบความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนโดย ปรีชา การสอาด (2547) ให้สูงขึ้นได้จากผลการวิจัยพบว่า กิจกรรมกลุ่มสามารถพัฒนาภาวะผู้นำของนักเรียนได้ นอกจากนี้กิจกรรมกลุ่มยังเป็นอีกวิธีหนึ่งซึ่งทำให้สมาชิกได้มีโอกาสพัฒนาตนเองได้ ซึ่งสอดคล้องกับความหมายของกิจกรรมกลุ่มที่ บุหงา วชิระศักดิ์มงคล (2542) ได้ให้ไว้ว่า กิจกรรมกลุ่มเป็นกิจกรรมที่สามารถนำมาพัฒนาบุคคลได้ โดยผู้จัดต้องคำนึงถึงจุดประสงค์ของแต่ละกิจกรรม นอกจากนี้ยังพบว่า การพัฒนาภาวะผู้นำของนักเรียนเพิ่มขึ้น หลังจากการจัดกิจกรรมกลุ่ม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการพัฒนาภาวะผู้นำนั้นจะพัฒนาไปพร้อม ๆ กันหลายด้าน ซึ่งผู้วิจัยได้เน้นพัฒนาภาวะผู้นำ 3 ด้าน ได้แก่ ทักษะในการทำงานของผู้นำ ทักษะทางสังคมและคุณธรรมของผู้นำ และบุคลิกภาพของผู้นำ ทั้งนี้ได้จัดกลุ่มตามแนวคิดคุณลักษณะของผู้นำของ สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์ (2545) ซึ่งได้ให้ความสำคัญกับลักษณะของผู้นำที่ดีในเรื่องบุคลิกภาพ สุขภาพ ความรอบรู้ สติปัญญาและคุณธรรมของผู้นำ และการวิจัยในครั้งนี้ยังได้เน้นถึงการพัฒนาผู้นำให้เป็นแบบประชาธิปไตยให้มากที่สุด คือ ให้ผู้นำยอมรับความคิดเห็นของสมาชิกให้มากที่สุด และให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในหลาย ๆ ด้าน ได้แก่ การตัดสินใจ การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การวางแผน การ

ดำเนินงาน เป็นต้น ซึ่งเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับทฤษฎี พฤติกรรมผู้นำของ กวี วงศ์พุ่ม (2542) ได้กล่าวว่า พฤติกรรมผู้นำนั้นมี 3 แบบ คือ แบบเผด็จการ แบบเสรีนิยม และแบบประชาธิปไตย ที่มุ่งเน้นให้ทั้งผู้นำและสมาชิกต่างมีส่วนร่วมกันในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านการดำเนินงาน กำหนดวัตถุประสงค์ วางแผน การประเมินผลงาน การติดตามผลงาน การประสานงาน และให้การยอมรับความคิดเห็นสมาชิกกลุ่มเพิ่มมากขึ้น นอกจากนั้น ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เน้นให้ผู้นำกลุ่ม ทำหน้าที่สำคัญในกลุ่มของตนเอง 2 ด้านใหญ่ ๆ ได้แก่ กระบวนการทำงานในกลุ่ม และการประสานสัมพันธ์สร้างกำลังใจในกลุ่ม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ รังสรรค์ ประเสริฐศรี (2544) ที่ได้ให้ความสำคัญกับหน้าที่ และบทบาทของผู้นำว่า ผู้นำที่ดีควรมีบทบาทและหน้าที่หลัก 2 ประการ คือ ประการแรก เป็นหน้าที่และบทบาทเกี่ยวกับการทำงาน เป็นการทำความเข้าใจในจุดมุ่งหมายของงาน การวางแผน การมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ทำให้สมาชิกในกลุ่มมีความเห็นและความเข้าใจที่ตรงกัน ประการที่สอง เป็นหน้าที่และบทบาทเกี่ยวกับการรวมกลุ่ม ซึ่งเป็นหน้าที่และบทบาทที่ผู้นำต้องช่วยให้กลุ่มมีกำลังใจและความพอใจที่จะทำงานร่วมกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่แตกแยกกัน ก่อนที่งานจะสำเร็จผล ซึ่งขณะทำกิจกรรมกลุ่มผู้วิจัยได้สังเกตพบว่า นักเรียนที่แสดงบทบาทเป็นผู้นำและสมาชิกกลุ่มในการจัดกิจกรรมนั้น ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ไม่ขัดแย้งกันขณะทำงาน แต่จะถกเถียงและปรึกษากันในเรื่องของการทำงาน และการวางแผนในการทำกิจกรรมให้ประสบผลสำเร็จ จากผลการวิจัยดังกล่าว กิจกรรมกลุ่มภาวะผู้นำตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาภาวะผู้นำของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะส่งผลให้นักเรียนสามารถนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการฝึกภาวะผู้นำ ความรับผิดชอบต่อสังคม ในชีวิตประจำวัน เพื่อบรรลุความสำเร็จในการดำเนินชีวิต

จุดประกายเพื่อให้ นักเรียนมีความคิดสร้างสรรค์ มีสุขภาพจิตที่ดี เห็นคุณค่าในตนเอง ใช้เหตุผลในการแก้ไขปัญหา พร้อมทั้งจะเผชิญกับอุปสรรคต่าง ๆ ตลอดจนลดความขัดแย้ง สามารถปรับตัวเพื่อการทำงานร่วมกับผู้อื่น ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาผลของโปรแกรมกลุ่มสัมพันธ์ที่มีต่อความเป็นผู้นำของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนราชวินิต พบว่ากิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม สามารถพัฒนาภาวะผู้นำของนักเรียนให้สูงขึ้น ดังนั้นจึงควรนำกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ภาวะผู้นำตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม ไปใช้ในการพัฒนา กิจกรรมการเรียนการสอนกิจกรรมแนะแนว และกิจกรรมเสริมหลักสูตร ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 เพื่อพัฒนาภาวะผู้นำของนักเรียนต่อไป

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาเพื่อติดตามผลหลังเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ภาวะผู้นำตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนที่ผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ เพื่อพัฒนาภาวะผู้นำ
2. ควรศึกษาโดยการนำกิจกรรมกลุ่มภาวะผู้นำตามแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคม มาประยุกต์ร่วมกับเทคนิควิธีการทางการแนะแนวและจิตวิทยา เช่น การให้การปรึกษากลุ่ม การให้การปรึกษารายบุคคล การสอนกิจกรรมแนะแนว เป็นต้น ตามความเหมาะสมกับพัฒนาการของนักเรียน

เอกสารอ้างอิง

- [1] กวี วงศ์พัฒน์. 2542. ภาวะผู้นำ. กรุงเทพมหานคร:
บี.เค. อินเทอร์เน็ตพริ้นส์ จำกัด.
- [2] บุษงา วชิระศักดิ์มงคล. 2542. กิจกรรมกลุ่มใน
โรงเรียน. พิมพ์ครั้งที่ 2. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัย
นเรศวร.
- [3] ประกอบ คุปรัตน์. 2549. ผู้นำอุดมศึกษาในอนาคต
(Online).[http://pracob.blogspot.com/2010/10/
blog-post.html](http://pracob.blogspot.com/2010/10/blog-post.html), 15 สิงหาคม 2553.
- [4] ปรีชา การสอาด. 2547. การวิเคราะห์องค์ประกอบ
ความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา
ปีที่ 3 สังกัดสำนักงานสามัญศึกษา จังหวัด
มหาสารคาม. การศึกษาค้นคว้าอิสระการศึกษา
มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- [5] รังสรรค์ ประเสริฐศรี. 2544. ภาวะผู้นำ.
กรุงเทพฯ: ธนัชการพิมพ์.
- [6] สมเกียรติ อุกแก้ว. 2548. ผลการใช้กิจกรรมกลุ่มที่มี
ต่อความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนชั้น
ประถมศึกษาปีที่ 6. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต
สาขาจิตวิทยาการแนะแนว, มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- [7] สมพงษ์ เกษมสิน. 2535. การบริหารงานบุคคลแผน
ใหม่. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- [8] สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์. 2544. ภาวะผู้นำ: ทฤษฎีและ
ปฏิบัติ. เชียงราย: สถาบันราชภัฏเชียงราย.